

Леся Ковач

ЕТНОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СПЕЦИФІКИ
СУЧАСНОЇ ГАЛИЧИНИ
У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Проаналізовано праці вітчизняних науковців, присвячені вивченню соціально-економічної складової етнополітичних процесів на території сучасної Галичини. Зроблено узагальнюючий висновок щодо напрацювань сучасної вітчизняної історіографії з вказаної проблематики. Наголошено на необхідності подолання

економічної відсталості Галичини як можливої основи політизації етнічності і виникнення етнорегіональних конфліктів.

Ключові слова: Галичина, соціально-економічний розвиток регіону, етнополітична ситуація, сучасна вітчизняна історіографія.

Lesia Kovach. Ethnic and political aspects of socio-economic specifics of modern Galicia in the national historiography.

Analyzed the works of Ukrainian scholars examining the socio-economic component of ethno-political processes in the modern Galicia. Made generalized conclusion about developments of modern national historiography above stated problems. The necessity of overcoming economic backwardness of Galicia as possible bases politicization of ethnicity and origin ethno territorial conflicts.

Key words: Galicia, socio-economic development of the region, ethnic and political situation, modern national historiography.

Дослідження етнополітичної ситуації на території сучасної Галичини набуває актуальності у зв'язку з історичними, економічними, політичними та іншими регіональними особливостями її розвитку, ігнорування яких може спричинилися до виникнення соціально-політичної напруги та етнорегіональних рухів.

Вибір соціально-економічної проблематики зумовлений безпосередньою залежністю етнополітичної стабільності в регіоні від рівня економічного розвитку і соціального забезпечення його населення. Негативним чинником є як його низький рівень співвідносно із середнім у країні, так і більш високий порівняно з іншими областями: у цьому випадку у населення формується враження, що «центральний уряд» забирає частину виробленого ним продукту, перерозподіляє його серед інших, менш успішних регіонів, і тим штучно уповільнює його власний соціально-економічний розвиток. За цих обставин мінімальним рівнем конфліктності слід визнати ситуацію, коли соціально-економічний розвиток населення в національному ареалі близький до середнього у країні, а мінімальний, – коли він надто відрізняється в той чи інший бік.

Саме виходячи з цих міркувань, для з'ясування характеру етнополітичної ситуації на території сучасної Галичини об'єктом дослідження обрано аналіз її соціально-економічних аспектів у вітчизняній історіографії.

У переліку праць, в яких комплексно висвітлюються питання етнополітичного розвитку регіонів України, є колективна монографія співробітників відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України «Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості», яку було виконано під керівництвом М. Панчука. Зокрема, в ній з'ясовані історичні, політичні, економічні, соціальні, демографічні, культурні, конфесійні та інші аспекти етнополітичної регіоналізації суспільного простору сучасної України, обґрунтовано теоретико-методологічний інструментарій дослідження етнополітичних процесів на регіональному рівні.

Соціально-економічна складова етнополітичних процесів у цій праці досліджується шляхом аналізу рівня економічного розвитку регіонів, стану соціального забезпечення, етнічного складу населення, його поселенської структури, компактності/дисперсності розселення, міграційних переміщень – як зовнішніх, так і внутрішніх. У роботі міститься не лише кількісний аналіз досліджуваних явищ та процесів, але й їх якісні характеристики, пов'язані з етнокультурними традиціями, які змінюються та трансформуються внаслідок взаємодії представників різних етнічних груп у конкретному соціально-економічному середовищі [1, с. 244–245].

На думку вчених, для областей Західного регіону характерні: виразніша і стабільніша українська етнічна ідентичність, застосування української мови та схвалення її статусу як державної, належність до українських конфесій, активніша позиція щодо зміцнення державності і становлення нації [2, с. 381-382].

До такої характеристики регіону додамо висновок Я. Грицака про те, що він, і найперше Галичина, був і великою мірою досі залишається одним із найменш урбанізованих та змодернізованих регіонів України. І парадокс, на його думку, полягає в тому, що «саме цей найменш «змодернізований» і соціально змобілізований» історичний регіон є одночасно регіоном наймасовішого модерного українського націоналізму» [1, с. 41].

М. Степико, зі свого боку, також зазначає, що оскільки західні області України тривалий час належали до складу інших держав, то внаслідок прагнення до самозбереження у місцевого населення історично склалися найміцніші традиції консолідації на національ-

ному ґрунті. «Тут, – пише вчений, – більш розвинута психологія індивідуального господарювання та підприємництва, більшою мірою поширені західноєвропейські політичні й культурні орієнтації, підкріплені сімейно-родинними зв'язками» [3, с. 25].

Водночас, на думку Л. Нагорної, викладену нею у її книзі «Регіональна ідентичність: український контекст» (2008 р.) міфологізація «традиційно цивілізованого Львова», – «це не просто ностальгія за «австрійським цивілізованим містом» і навіть не оновлена версія «Галицького П'ємонту». Це насамперед виразний негативний жест у бік Києва, звідки, мовляв, виходить загроза «взірцево національній» і безсумнівно європейській ідентичності» [4, с. 130].

Найбільшою проблемою для Західної України, зокрема Галичини, на думку львівського науковця Р. Лозинського, є її економічна відсталість. На підтвердження цього факту він наводить розмір такого важливого економічного показника, як вартість основних фондів у розрахунку на одну особу. На час здобуття Україною державної незалежності, зазначає дослідник, цей показник в Галичині був на третину нижчим, ніж в середньому по Україні. За іншим показником – розміром середньомісячної заробітної плати працівників усіх без винятку категорій зайнятого населення – то він також був на 10–20% нижчим за загальнодержавний. Причому навіть такий рівень, вважає автор, досягався значною мірою коштом промисловості Львівщини, зокрема, м. Львова, а також інших обласних центрів, у розвиток яких радянська влада вкладала найбільше коштів. У районах Галичини, зазначає Р. Лозинський, ситуація була набагато гіршою.

Найбільш депресивною в економічному плані він вважає Тернопільщину, насамперед її південну частину, та відзначає бідність населення гірських районів Галичини в радянських час, яка для нього була просто приголомшливою.

Окрему увагу дослідник приділяє ситуації з розвитком галицьких міст і селищ міського типу та дає цій ситуації негативну оцінку: «Дуже багато з них, – пише він, – були (і залишилися) невеликими поселеннями, у яких мешкали лише декілька тисяч осіб і працювали окремі дрібні промислові підприємства. Частина поселень узагалі зберегла статус міст тільки завдяки давньому історичному минулому, впродовж якого вони неодмінно виступали як міста чи містечка. Існує чимало таких, які за чисельністю мешканців, а деякі – за

ступенем економічного розвитку, так і не сягнули довоєнного рівня: Белз, Бібрка, Борислав, Рава-Руська, Сколе, Старий Самбір, Турка – це лише найвідоміші з них» [5, с. 265–266].

На думку вченого, із входженням України у світовий ринок промисловість Галичини постраждала найбільше. Причину цього він вбачає у її промисловій спеціалізації, основою якої було машинобудування, галузь промисловості, продукція якої в СРСР була найменш конкурентноспроможною, порівняно із західними аналогами, і користувалася попитом лише на внутрішньому ринку.

Серед інших проблемних питань автор називає: надмірну кількість трудових ресурсів у сільській місцевості, нижчий, порівняно з іншими регіонами України, рівень освіти місцевого населення, високий рівень безробіття, слабкість і неструктурованість місцевої еліти. Останній факт він пов'язує з тим, що еліта Галичини повоєнного періоду, передусім управлінська, наукова та інженерно-технічна, була переважно немісцевого походження, сформована з росіян, євреїв та українців з інших частин країни. Перемога національно-демократичних сил на початку 1990-х років усунула цю еліту від влади, але внаслідок відсутності у новій еліті управлінського досвіду час перебування її при владі виявився нетривалим.

У середині 1990-х років на зміну їй прийшли інші – здебільшого колишні управлінці районного рівня. Однак, за оцінкою дослідника, сильною ця еліта так і не стала. «Провідна роль нашого краю в політичному житті держави в кінці 1980-х – на початку 1990-х років, – пише він, – є багато в чому ілюзією. Галичина дійсно виділялася з-поміж інших регіонів високою політичною активністю населення, проте роль галичан у прийнятті рішень, що стосувалися долі України, ніколи не була провідною» [5, с. 270].

Загальний висновок, який робить автор, – саме ліквідація економічного відставання регіону має стати відправною точкою в процесі побудови нової моделі його майбутнього суспільно-політичного та економічного розвитку.

У межах соціологічного підходу досліджує регіональну систему України І. Кононов [6]. У своїй роботі «Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз)» вчений аналізує методологічні проблеми, що виникають у науковому вивченні регіону як суспільного феномену. Серед можливих варіантів їх розв'язання він

пропонує спочатку досліджувати проблемні регіони, а вже потім рухатися до вивчення регіональної системи, в межах якої і стає зрозумілою вся їхня проблемність [6, с. 3].

Регіональна система України, на думку вченого, структурується чотирма групами відносин: 1) центр – регіони; 2) відносинами між полюсами регіональної системи, якими в Україні виступають Донбас і Галичина; 3) відносинами між гінтерландами (порубіжжям) і основним регіональним масивом країни (такими автор вважає лише Крим і Закарпаття); 4) відносинами між групами близьких регіонів, які визначають макрорегіональну структуру. «В останньому випадку, – вважає дослідник, – формуються такі територіальні утворення, як узагальнені Захід і Південний-Схід» [7, с. 435].

Донбас він характеризує як проект «співгромадянства», де на перший план виступають політичні та економічні лояльності, а Галичину – як проект «етнонації, де дотримання етнокультурної моделі корелює з політичною лояльністю. Галицький проект передбачає визнання української культурної моделі домінуючою з поступовою українізацією (та акцентованою дерусифікацією) України. В економічній сфері проект Донбасу передбачає ставку на індустріальне виробництво у формі великих корпорацій, тоді як Галицький проект надає пріоритет малому та середньому бізнесу і визнає можливість утисків великого капіталу на їхню користь. Щодо зовнішньої політики, «донбаський» проект передбачає розширення співробітництва передусім з країнами СНД, участь у Єдиному економічному просторі. Натомість Галицький проект передбачає дистанціювання від цих структур та форсоване просування до Європейського Союзу і НАТО [6, с. 7–11]. «Саме відносини між цими полюсами-регіонами, – на переконання автора, – і є основою влади політичного класу України, визначаючи напрями формування її політичної системи з прив'язкою до макрорегіонів» [7, с. 435].

Думку про те, що домінантні проекти майбутнього України генеруються елітами «полосних» регіонів – Донбасу і Галичини, поділяє також М. Віхров. Виразним представником «донбаської» версії, переконаний дослідник, є Партія регіонів. Щоправда, вважає він, її передвиборча програма прямо не торкається цього питання, але політична практика цієї партії виявляє її орієнтацію на українсько-російський бікультуралізм. В практичній площині це

виявилось, наприклад, у поданні законопроекту Ківалова-Колесніченка, завдяки якому було створено можливість для надання російській мові статусу регіональної.

Щодо Галицького проекту, то, на думку автора, його найяскравішим виразником сьогодні є Всеукраїнське об'єднання «Свобода», передвиборча програма якої передбачає формування етнонації та культурну модель, засновану на українізації (з акцентом на дерусифікації) всього культурного простору країни. «Заходи з дерусифікації в програмі «Свободи», – пише дослідник, – виписані досить відверто і ретельно та підтверджуються офіційними заявами партійців. Українська держава в ідеології «Свободи» є результатом довготривалої боротьби нації за політичну незалежність, а вояки ОУН–УПА є одними з таких борців» [8, с. 170–171].

Однак, вказуючи на регіональні розбіжності, дослідник не пропонує можливих шляхів їх гармонізації та вироблення спільних орієнтирів подальшого розвитку країни, а обмежується лише їх констатацією та негативною характеристикою: «Співіснування в Україні двох протилежних проектів, жоден з яких не має переконливої політичної переваги над іншим, – пише він, – є джерелом конфліктності і внутрішньої нестабільності держави та суспільства, а не взірцем «єдності у багатоманітності» [8, с. 173].

У контексті дихотомії «Схід – Захід» розглядає регіональні відмінності України і президент Центру соціальних досліджень «Софія» (м. Київ), директор Національного інституту стратегічних досліджень протягом 2010–2014 років А. Єрмолаєв. Їх наявність дослідник пояснює специфікою онтології внутрішньої соціальної історії суспільства. Для означення цього феномена він використовує термін «цивілізаційна багатоукладність». І ця багатоукладність, на його думку, пов'язана не з регіоналістикою, а з характером і різністю практик, різною глибиною історичної пам'яті і різним характером складання традицій соціальної самоорганізації. Їх можна позначати регіонально, але ця регіоналістика, вважає вчений, пов'язана не з формально-цивілізаційним розколом, а з історією формування української спільності. Особливістю населення Західної України, на його думку є: наявність багатовікової практики самоорганізації, традиції Магдебурзького права, збереження укладів, у тому числі й економічних способів організації, пов'язаних з аграрною культурою,

яка, як свідчить досвід інших націй, є досить стійкою до відтворення, і в цьому сенсі дійсно підпадає під визначення «цивілізаційна». Натомість Східний регіон з міксованим, космополітизованим, проросійськи мислячим населенням характеризується ним як високо індустріалізований і урбанізований, де виробництво, соціальна сфера і сфера освіти тісно пов'язані між собою кадрово, ресурсно, психологічно, кар'єрно. Глибина історичної пам'яті є невеликою і обмежується святкуванням Жовтневої революції й Великої Вітчизняною війни та імплантована в історію тієї держави, в якій це утворення з'явилося як феномен. Цей феномен він характеризує не просто як феномен тимчасовий, державний, а як феномен цивілізаційний, здатний до відтворення, який сформував свою унікальну культуру, свою міфологію, характер і тип соціальної організації та масу організацій.

Цивілізаційна багатокладність, зазначає дослідник, є невід'ємною складовою нинішнього українського суспільства, але, на жаль, розглядається вона не як її особливість і, відповідно, як та характеристика, на основі якої можна формувати гомогенізоване, громадянське суспільство як основу української нації, а як система конфліктна, як система, яка вимагає визначення, що є прогресивнішим і що має стати пануючим.

Національним елітам він пропонує відкинути конкуруючі практики, базовані на регіональній багатокладності України. «Те, що вчора виглядало як маніпуляція, – пише автор, – сьогодні вже може бути волею до конструювання на підвалинах України нових спільнот, а потім – формування амбіцій для цих спільнот... Ті виклики, з якими ми стикаємося зараз, коли відмінності практик стають підґрунтям для нових політичних міфів і програм, на жаль, почали поступово мобілізувати суспільство і створювати передумови для можливих нових різних ідентичностей» [9]. Це, на його думку, і є головною небезпекою невдалого, нерозумного, а іноді й провокативного використання феномену цивілізаційної багатокладності України. Розгляд регіоналістики не як нових конкуруючих спільнот, а як практик, для яких ще є шанс гомогенізації і взаємопроникнення, – це ті пріоритети, які, на переконання А. Єрмолаєва, мають стати орієнтиром для національних еліт наступного етапу.

Важливе значення для розуміння етнополітичних процесів на території сучасної Галичини мають праці історика І. Монолатія [10], який, крім загального висвітлення питань міжнаціональної відносин, окрему увагу приділяє і питанням етнічної специфіки соціально-професійної сфери населення регіону, а також векторам взаємодії рівно- та різностатусних етнонаціональних спільнот, зокрема, наявності/відсутності їхніх претензій на здобуття дефіцитних ресурсів, насамперед – влади. Їх він розглядає крізь призму історичної ретроспективи, що, на думку автора, конкретизує загальний процес формування єдиного державного організму сучасної Української держави, дозволяє подолати регіональні відчуження та інерцію історичної територіально-політичної роз'єднаності в рамках самої української етнічної нації, сприяє консолідації культурної ідентичності України, запобігання й уникненню регіональних етноконфліктів [11].

Саме в контексті історичного знання, зокрема, глибшого розуміння тих процесів і явищ, які відбуваються в етнополітичній сфері країни сьогодні, дослідницької уваги потребують й інші роботи істориків. Однією з них є дисертаційне дослідження О. Дудяка, яке має симптоматичну назву «Динаміка соціальної структури і зайнятості польського населення Західної України у міжвоєнний період (20 – 30-ті роки ХХ ст.)». Інші наукові здобутки автора викладено у таких його публікаціях, як: «Динаміка чисельності польського населення Східної Галичини у першій третині ХХ ст. (за матеріалами переписів 1910, 1921, 1931 років)». / О. Дудяк // Вісник Львівського національного університету. Серія історична. – Львів, 2001. – Вип. 35-36. – С.494–510; Динаміка національного складу службовців адміністративних органів Східної Галичини у міжвоєнний період // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка: Збірник наукових праць. – Вип. 4. – Львів, 2001. – С. 363–373; Польська спільнота Східної Галичини під час виборів 1922 року // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип. 123–124. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці, 2002. С. 414–423; Динаміка соціальної структури польського населення Західної України у міжвоєнний період: на матеріалах польських переписів 1921 і 1931 рр. // Гуржіївські історичні читання / За ред. В. Смоля. – Черкаси, 2007.

Зазначені роботи містять невідомі раніше архівні матеріали, великий масив статистичних даних, що дозволяє здійснити порівняння соціального становища польського населення довоєнного періоду з параметрами його сучасного соціального статусу. Це, в свою чергу, дає можливість більш комплексно визначити місце польської спільноти в етнополітичному просторі Галицького регіону.

Історико-соціологічним аспектам львівської інтелігенції періоду 1944 – 1953 рр. присвячено дисертаційне дослідження Р. Попп [12]. Зокрема, в роботі проаналізовано соціально-професійну структуру інтелігенції Львова, надано оцінку тогочасним радянським методам формування нової інтелігенції, досліджено форми участі спеціалістів у культурному та господарському житті міста, простежено політику радянського режиму щодо національних груп інтелігенції. Встановлено та детально розглянуто ідеологічний тиск та репресивні акції щодо багатьох її представників. Охарактеризовано соціально-побутові умови життя і діяльності людей розумової праці.

Соціальний статус етнічних груп Тернопільської області за матеріалами переписів населення 1989 та 2001 років став об'єктом наукового аналізу І. Барної [13]. Зокрема, автор з'ясувала, що серед росіян, переважно міських жителів, високою була частка службовців (53,3%), тоді як серед українців та поляків переважали колгоспники та робітники.

Дослідниця зазначає, що наприкінці ХХ ст. в області значно зріс показник освіченості населення, особливо тих осіб, які здобули вищу освіту, на 30,8%. Причому, робить висновок автор, рівень освіти серед різних етнонаціональних груп був збалансованим.

Значна увага суспільно-політичним процесам у західному регіоні України періоду 1988 – 1999 років відводиться в роботах С. Кобути [14], Б. Яроша, В. Бусленка. Зокрема, вченими проаналізовано події новітньої української національно-демократичної революції 1988–1991 років, вивчено формування в Галичині громадських і політичних організацій, характер взаємовідносин західноукраїнської еліти з центральною владою України [15].

Важливе теоретико-методологічне значення для розуміння механізмів впливу соціально-економічних чинників на мобілізацію та політизацію етнічності, крім, власне, етнополітичних і етністоричних досліджень, мають праці з соціально-економічної

та етнополітичної географії (М. Дністрянського, Ф. Заставного); розробки спеціалістів з етнотемографії (С. Копчака, С. Макарчика, Н. Макаренко, С. Пирожкова, С. Піскунова), роботи з регіональної економіки (М. Долішнього, М. Фащевського, М. Кусяк), етносоціології (В. Арбеніної, В. Євтуха, В. Наулка, Т. Рудницької). Аналіз зазначених питань також передбачає тісний зв'язок з науковими дисциплінами, предметним полем яких є етнопсихологія, етнографія, етнокультурологія та інші.

Особливо слід відзначити роботу М. Дністрянського «Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики» [16]. В ній Галичина характеризується ним як регіон моноетнічний, з високою часткою етнічних українців (понад 95%), малою часткою етнічних росіян (менше 5%) та російськомовного населення (менше 4%). Етнічні росіяни, пише вчений, є переважно міськими жителями (понад 80%) і розселені переважно у великих та середніх містах – адміністративних, промислових та рекреаційних центрах. В обласних центрах їхня питома вага становить від 3% (у Тернополі) до 8,9% (у Львові). Вони досить добре адаптовані до українського культурного середовища та вільно володіють українською мовою.

Серед проблем, які існують у регіоні, автор виділяє дещо нижчий від середнього по Україні рівень комплементарності етнічних українців та росіян, особливо серед населення старшого віку, причини якої, на його думку, слід шукати в складних історичних перипетіях минулого, що й викликали між ними певне взаємне недовір'я. Але загалом, робить висновок дослідник, урахуовуючи всі об'єктивні чинники, можна стверджувати, що в Галичині вагомих етнополітичних перешкод для консолідації всього українського суспільства немає. Разом з тим, зазначає вчений, через високий ступінь ідентифікації населення з українською державницькою ідеєю, у випадку різкого відходу державного керівництва від засад суверенного розвитку України, тут можливі й етнополітичні збурення, і поява конфліктних ситуацій з центральною владою. Загалом же, з огляду на великий ступінь утягнутості в український історичний процес і достатньо цілісне етнокультурне середовище, Галичина, як і Волинь, на його думку, мають усі підстави стати одними з лідерів у консолідації національної держави та політичної нації. Однак слабкість економічного потенціалу,

вважає М. Дністрянський, значно зменшує їх політично-консолідаційну роль у загальнодержавних процесах [17, с. 299–300].

Отже, проведений аналіз наявної літератури дозволяє визначитися з найбільш проблемними питаннями соціально-економічного розвитку Галицького регіону України, з'ясувати їх витoki та можливості деструктивного впливу на загальну етнополітичну ситуацію в державі. Із залученням інформаційних ресурсів, як опублікованих, так і неопублікованих джерел окреслити напрями подальших етноісторичних, етнополітичних етносоціальних та інших досліджень, сприяючи цим самим підвищенню якості як наукового знання, так і ефективності державного управління етнополітичною сферою в окремих регіонах країни. Проте вже сьогодні очевидно, що експлуатація регіональних відмінностей між Сходом і Заходом України різними політичними силами, як основи інституціалізації їхніх електоральних полів (проєвропейського (Захід) та проросійського (Схід), відповідно), стала причиною незавершеності процесів світоглядної консолідації українського народу, кризового стану національної економіки та гальмуючим чинником утвердження України як впливового суб'єкта міжнародних відносин.

Саме тому основним завданням регіональної політики України на сучасному етапі її історичного розвитку має стати спростування міфу про регіональну біполярність Української держави, вилучення теми регіональних поділів з політичного дискурсу, насамперед з програм політичних партій, виявлення та аналіз усього комплексу чинників, здатних спровокувати виникнення міжрегіональних протиріч і конфліктів. На основі цього виробити і запропонувати можливі шляхи подолання їх негативного впливу на внутрішньополітичну ситуацію в державі. Адже більшість сучасних держав, формуючись історично, складається з географічно, економічно, демографічно, етнічно тощо неоднорідних територій. Але політичні змагання за владні повноваження між суб'єктами виборчого процесу в них відбуваються не на ґрунті абсолютизації регіональних відмінностей, а переважно на основі ідей щодо шляхів покращення соціально-економічної ситуації та зміцнення національної безпеки держави.

Оскільки більшість з дослідників, праці яких були представлені в роботі, відзначає економічне відставання Галичини від інших регіонів України, особливу увагу необхідно приділити підтягуванню її основних соціально-економічних показників хоча

б до середнього по країні рівня. Це унеможливить поширення ідеологами послаблення Української держави дискусій про принципову культурно-цивілізаційну несумісність її частин як загрози її територіальній цілісності. Врешті-решт, ідеться не лише про консолідацію українського суспільства, а й про збереження спільної ідентичності народу України, особливо актуальної в умовах сучасних глобалізаційних загроз.

1. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: [Монографія]. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – С. 244–245.

2. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: Історичні есеї / Я. Грицак; Часопис «Критика». – К.: Критика, 2004. – С. 41.

3. Степико М. Єдиний засіб запобігти дезінтеграційним проявам в Україні – зміцнити усвідомлення громадянами їх єдності / М. Степико; Центр Разумкова. – К., 2006. – №1. – С. 25.

4. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л.П. Нагорна. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 130.

5. Лозинський Р. Чому Галичина відстає? Або як довго ми ще будемо відставати? / Р. Лозинський // Часопис «І.», 2002. – Число 23. – С. 264–272.

6. Кононов І. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): Автореф. дис... д-ра соціол.наук: 22.00.04 / І.Ф. Кононов; НАН України. Ін-т соціології. – К., 2005. – 31 с.

7. Кононов И. Донбасс и Галичина в зеркалах региональных сознаний (по материалам фокусированных групповых интервью / И.Ф. Кононов // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – К., 2009. – Випуск 15. – С. 435.

8. Віхров М. М. Вибори – 2012: Донбаський і Галицький проекти України в ідеології провідних суб'єктів виборчого процесу / М.М. Віхров // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Соціологія – 2013. №11 (1). – Ч. 1. – С. 170–171.

9. Єрмолаєв А. Доповідь / А.В. Єрмолаєв // Цивілізаційний транзит України: Матеріали круглого столу політиків та експертів (м. Львів, 26 лютого 2008 р.). – Ч. 1 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/tsyvilizatsiynyy_tranzyt_ukrainy_100750.html

10. Монолатій І. Від контактів до співпраці: соціально-економічне становлення та культурний розвиток німців у Галичині (1772–1940). – Частина І: Австрійський період – Західно-Українська Народна Республіка (1772–1923) / І. Монолатій. – Івано-Франківськ; Коломия : Вік, 2002. – 228 с.; Монолатій І. Жи-

ти і давати жити іншим. Німецький дискурс західноукраїнської етнополітичної сфери: Монографія / І. Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – 160 с.; Монолатій І. Особливості міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні в Модерну добу: Монографія / І. Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 280 с.; Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Монографія / І. Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 736 с.

11. Монолатій І.С. Західноукраїнський регіон як поліетнічний ландшафт // <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Monolatij.htm>

12. Попп Р. Інтелігенція Львова в 1944–1953 роках (історико-соціологічний аспект): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Р. Попп; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2003. – 18 с.

13. Барна І. Етногеографічне дослідження регіону (на матеріалах Тернопільської області): Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 – економічна та соціальна географія / І.М. Барна; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2005, – 19 с.; Барна І. М. Етносоціальна дійсність в контексті буття етносу // Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції / І.М. Барна. – К.: ВРЛ Обрії, 2004. – С.194–195; Барна І.М. Етнонаціональні аспекти зайнятості населення Тернопільської області в 2001 р. / І.М. Барна // Регіональні проблеми зайнятості і ринку праці: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Тернопіль, 2004. – С.151–152.

14. Кобута С. Прикарпаття в новітній українській національно-демократичній революції (1988 – 1991 рр.) // Галичина. – 2001. – №7. – С. 34–47; Кобута С. «Неформальні» громадські організації у 1987–1989 роках як попередники українського політичного руху // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 1. – С. 175–180.

15. Ярош Б. Роль політичної еліти у взаємовідносинах центру та західного регіону України // Регіональні та національні еліти: хто формує політику? / Б. Ярош, В. Бусленко // Матеріали Міжнародної наукової конференції (6–7 грудня, 2001р.). – Чернівці: Букрек, 2002.

16. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 490 с.; Дністрянський М. С. Етнонаціональний чинник у геополітичних процесах: глобальні виміри і неадекватні інтерпретації / М.С. Дністрянський // Вісник Львівського університету. Серія: міжнародні відносини. – Вип. 7. – 2002. – С. 20–27.

17. Дністрянський М.С. Політична географія України: навчальний посібник / М.С. Дністрянський. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 348 с.